

MİLEL VE NİHAL

inanç, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi

ISSN: 1304-5482

Mircea Eliade'da
Tarihsel Bilinç Sorunu
Burhanettin TATAR

Hint Dinlerinde
Kötülük ve Şeytan
Ali İhsan YİTİK

Millenarianist
Bir Hareket Olarak Montanizm
Cengiz BATUK

Güvenliğin Modern
Mekanları ve Aleviler
Necdet SUBAŞI

Yeni Dünya Düzenine
Küresel Bir Din Modeli: Moonculuk
Mustafa BIYIK

Kitap Tanıtımı ve Tenkitler

The Promise of Lutheran Ethics
Karen L. Bloomquist & John R. Stumme

Christians in Society:
Luther, The Bible, and Social Ethics
William H. Lazareth

Church and State: Lutheran Perspectives
John R. Stumme & Robert W. Tuttle

Kısa Notlar

yıl:1 sayı:1 Aralık 2003

MİLEL VE NİHAL

inanç, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi

ISSN: 1304-5482

Cilt/Volume 1 Sayı/Number: 1 Aralık/December 2003

MİLEL VE NİHAL

inanç, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi
Cilt/Volume 1 Sayı/Number: 1 Aralık/December 2003
ISSN: 1304-5482

Editör / Editor

Şinasi Gündüz (Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi)

Yayın Kurulu/ Editorial Board*

Yasin Aktay (Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi)
Şinasi Gündüz (Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi)
Ömer Faruk Harman (Prof. Dr., Marmara Üniversitesi)
Ekrem Sarıkçıoğlu (Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi)
Burhanettin Tatar (Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

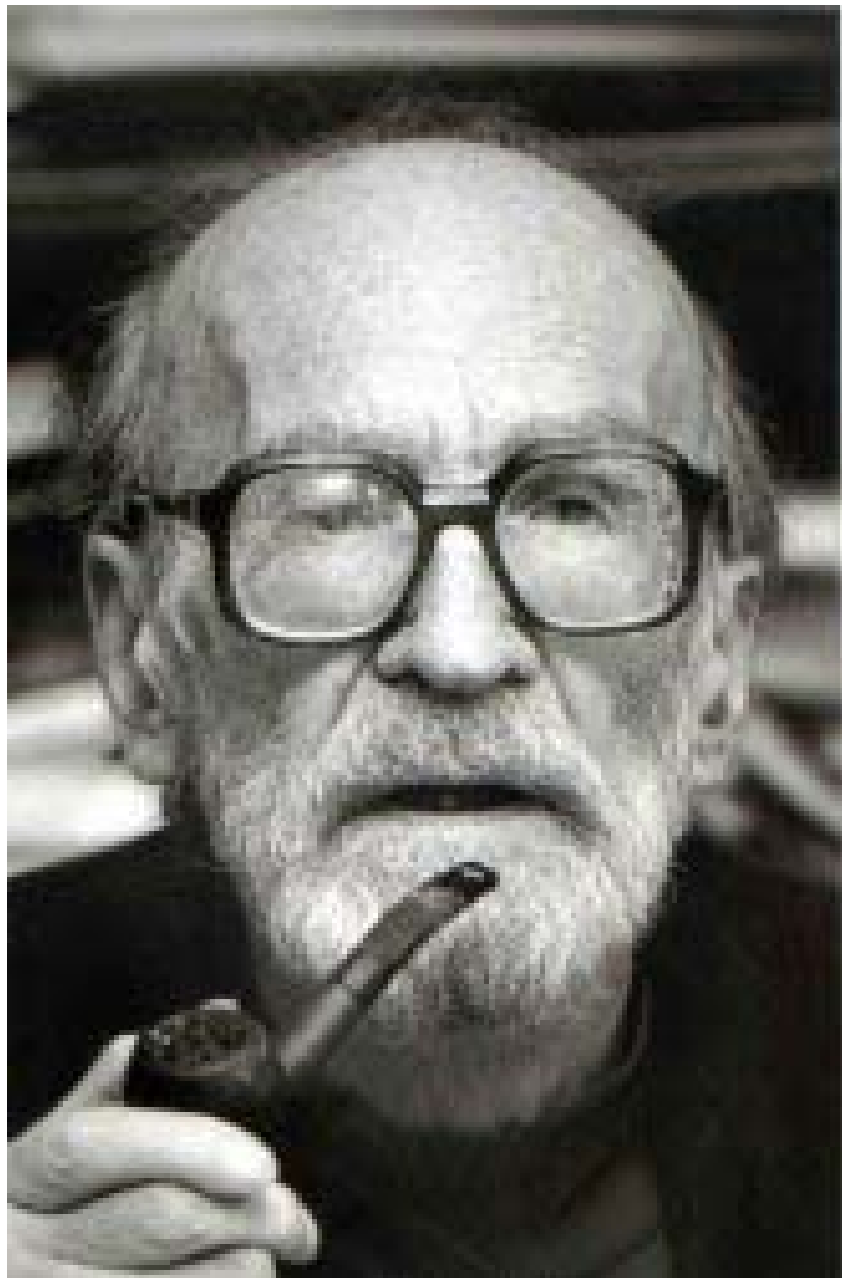
Teknik Tasarım ve Yayın Hazırlık

Cengiz BATUK

Danışma Kurulu/Advisory Board*

Baki Adam (Prof. Dr., Ankara Üniversitesi)
P. Gabriel Akyüz (Mardin Kırklar Kilisesi)
Adnan Aslan (Dr., İSAM)
Mahmut Aydın (Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Mehmet Aydın (Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi)
Mehmet Akif Aydın (Prof. Dr., Marmara Üniversitesi)
Mehmet Çelik (Prof. Dr., Celal Bayar Üniversitesi)
İsmail Engin (Dr., Berlin)
Mustafa Erdem (Prof. Dr., Ankara Üniversitesi)
Tahsin Görgün (Dr., İSAM)
Ahmet Güç (Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi)
Erica C.D. Hunter (Dr., Cambridge University)
Mehmet Katar (Doç. Dr., Ankara Üniversitesi)
Mahmut Kaya (Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi)
Şevket Kotan (Dr., Ankara)
İlhan Kutluer (Prof. Dr., Marmara Üniversitesi)
Abdurrahman Küçük (Prof. Dr., Ankara)
Ahmet Yaşar Ocağ (Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi)
Abdullah Özbek (Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi)
Ömer Özsoy (Prof. Dr., Ankara Üniversitesi)
Roselie Helena de Souza Pereira (Mestre em Filofia-USP; UNICAMP Brasil)
Hüseyin Sarioğlu (Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi)
Mustafa Sinanoğlu (Doç. Dr., İSAM)
Necdet Subaşı (Doç. Dr., Muğla Üniversitesi)
Cafer Sadık Yaran (Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi)

* Soyadına göre alfabetik sıra / In alphabetical order



Mircea Eliade (1907-1986)

Mircea Eliade'da Tarihsel Bilinç Sorunu

Burhanettin TATAR*

Atıf/©: Tatar, Burhanettin, (2003). Mircea Eliade'da Tarihsel Bilinç Sorunu, MİLEL ve NİHAL, 1 (1), 9-19.

Özet: Mircea Eliade, dinler tarihine, "tarih terörü" diye adlandırdığı tarihin insan üzerindeki baskısını azaltmak ve insanı kendi tarihsel şartları tarafından basitçe belirlenen bir varlık olmaktan çıkarmak için rol üstlenmeye çağırır. Bu rol, onun deyimiyle dünya genelinde uyanmakta olan "yeni hümanizm"dir. O, bu kavramla basit bir kültürler veya dinler arası diyalogu anlamaz. Belki daha derin olarak, ortak insan varlığının arkaik boyutlarında tecrübe ede geldiği ancak tarihin baskısı ya da ideolojileri tarafından bastırılmış kutsal tecrübesini ima eder. Bu açıdan Eliade, tarihselciliği insan varlığının tarihsel şartlar içinde bastırılması ve soyutlanması olarak değerlendirir. Dinler tarihinin güçlendireceği gerçek tarihsel bilinç, bu nedenle tarihselciliğe karşı koyacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mircea Eliade, dinler tarihi, tarihselcilik, yeni hümanizm, tarih terörü

Dinler tarihi çağdaş kültürel hayat içinde önemli bir rol oynamaya yolundadır. Bu sadece egzotik ve arkaik dinleri anlamının, bu dinlerin temsilcileriyle kültürel diyaloga girmekte yardımcı olması için değildir. Daha özel olarak, dinler tarihinin insan hakkında daha derin bilgiye kaçınılmaz surette erişecek olmasındandır... Böyle bir bilgi temelinde dünya genelinde yeni bir hümanizm gelişebilir.

Mircea Eliade

Diğer sosyal disiplinler gibi, dinler tarihi de özel bir düşünme ve anlama tarzını geliştirme yolundadır. Bu disiplin içinde kalarak araştırmalarını yürüten bilim adamları da sonuçta kendilerine özgü düşünme ve anlama tarzlarını geliştirme yolundadırlar. Ancak hem

* Doç. Dr., O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi.

genel olarak dinler tarihi disiplini hem de bu disiplin içinde araştırma yapan bilim adamlarını her zaman ilgilendiren temel sorun, düşünme ve anlama tarzının sonuçta hangi yöne ve yola doğru yükümlü kılınacağıdır. Daha açık olarak söylersek, düşünme ve anlama çabasını gerektiren ve onu belli sorumluluklarla yükümlü kılan şey nedir?

Kuşkusuz burada sadece bireysel veya disiplinler düşünme ve anlama çabasının sorumlu ve yükümlü kılınması söz konusu değildir; belki daha temelde düşünme ve anlama çabasına konu olan ve bu çabanın kaderine eşlik eden geçmiş tarih ve tarihsel olaylar da sorumlu ve yükümlü kılınmaktadır. Buna göre geçmiş tarih ve tarihsel olaylar kendi kaderlerine bırakılmamakta ve nihilist bir perspektif içinde yokluğun kucağına öksüz bir çocuk gibi terk edilmektedir. Sonuçta hem düşünme ve anlama çabası hem de bu çabaya konu olarak kader ortaklığı yapan geçmiş tarih kendi gelecekle-rini birlikte belirleme yoluna girerler.

O halde dinler tarihinin geliştirmeye çalıştığı kendine özgü düşünme ve anlama tarzı bazı geleneksel mistik düşüncelerde görülen “bireysel kurtuluş” felsefesinin çok ötesine gidecek şekilde hem bireyin hem de geçmiş tarihin kurtuluşunu amaçlarcasına yükümlülüğü omuzlarına almaktadır. Ne var ki o (dinler tarihi), uğruna kendisini ve geçmiş tarihi yükümlü kıldığı “amaç” ya da “kurtuluş”un mahiyetini yeterince sorgulamakta mıdır? Burada amaç “nesnel bilim” ya da “geçmişin olduğu gibi bilinmesi” şeklinde *kendi içinde* anlamsız olan bir şey midir? İnsanlığın geleceğe ilişkin beklenti ve kaygılarından bağımsız olarak ortaya çıkarılan “geçmişin nesnel bilgisi” gerçekte ne iş görür? Geçmiş tarihin “nesnel olarak bilinme” gibi bir kaygısı olmadığına göre, biz nesnellik kaygımızı neden geçmişe yansıtmaktayız?

Kuşkusuz sorular bu şekilde sorulduğunda, nesnellik idealinin *kendi başına* bir değer taşımadığını düşünerek, kendi amaç ve kurtuluşumuzun nesnellik idealinin ötesinde duran bir şey olduğunu

kabullenmeye başlarız. Geçmişin bize karşı “nesnel ilgisizliğinin” gerisinde duran “tarihsel ilgisini” sürekli olarak yeniden keşfetme çabasına bizi sokan “ortak yükümlenmişlik bilinci”nin unsurlarını irdelemek durumunda hissederiz. Gerçekte nedir bizi ve geçmişin bizimle olan tarihsel ilgisini aynı anda kuşatan “ortak yükümlenmişlik bilinci”? Bizi ve geçmiş tarihi, geleceğe birlikte yol alırken kader ortaklığı yapmaya sevk eden şey nedir? Sonuçta geçmiş tarihi aydınlatmaya çalışarak geleceğe yol alan düşünce neyi düşünmektedir?

Mitolojik düşünce içinde “logos”u keşfetmeye çalışan ve Eliade’ın fark ettiği gibi “arkaik” inançları ve mitleri kendi ontolojik temeline geri götürmeye çalışan Platoncu düşüncenin dinler tarihi araştırmalarını “ideler”i düşünmeye yönlendireceği açıktır. Platon’un burada amacı bellidir: Düşünce ancak “mahiyeti gereği düşünülebilir” olanı düşünmelidir. Belki daha doğrusu, düşünmeye “temel ve amaç teşkil eden şey”i (konu, ideler) düşünmelidir. Bir ölçüde Platoncu ideler kuramına yaklaşan Eliade’ın düşünce tarzını anlamak bakımından da Platoncu yaklaşımı daha derinden kavramak gerekiyor. Bu yaklaşıma göre, düşünce kalıcı olmak yani gerçekten “ne” düşündüğünü ve “neden” düşündüğünü iyice kavramak istiyorsa kendisini “ne” (konu) ve “neden” (temel-amaç) sorularına nihai cevap olarak ele verecek ontolojik gerçeklik üzerinde oyalamalıdır.

Platoncu yaklaşımı anlamamanın bizce en iyi yollarından biri, yağlı boya resim sanatını en iyi yansıttığı düşünülen bir tablo karşısında bilincin konumunu izlemektir. Bu örneğin ironik olduğunu yani Platoncu yaklaşımın sanata karşı “bizi gerçeklikten iki kez uzaklaştırdığı için” olumsuz tavır takındığını bilmekteyiz. Ancak bütün ironikliğine rağmen yağlı boya bir tablonun bilinci kendi üzerinde “oyalaması” yani “gerçekliğin” ancak ilk bakışta birbirinden bağımsız gibi görünen çok farklı unsurlar arasındaki “ilişkileri” kurduğu zaman kendini ele vermeye başlaması Platoncu metaforik düşüncenin temel paradigmasını teşkil eder. Düşünce gerçekliği tablonun

dışında değil, tam da “içinde” görür. Bu nedenle tablonun düşüncüyü oyalaması ilk bakışta ön planda duran ayrıntı veya farklılıktan değil, belki bütün farklılıkları kendi genel şema veya çatısı altında derleyip toparlayan arka plandaki konusundan kaynaklanır. Sonuçta söz konusu tablo önünde düşünce “ne” (konu) ve neden (temel amaç) sorularına cevap buluncaya değin oyalanır.

Ancak işin ilginç tarafı, düşünce düşünebilmek yani oyalanabilmek için her zaman tablo içinde verilen konu ve temel-amaç sorularını anlamak ve cevaplandırmak durumundadır. Buradaki güçlük şudur: Şayet düşünce, düşünmek amacıyla, dikkatini tablonun dışına kaydırırsa aynı zamanda kendisini konu ve temel-amaçtan uzaklaştırmış olacaktır. Buna karşılık bütün dikkatiyle tablonun üzerinde oyaladığında “konu” ve “temel-amaç”ı asla ayrıntı ve farklılıklardan sıyrılmış saf haliyle göremeyeceği için yine bir şekilde konu ile temel-amaçtan uzaklaşmış olacaktır. Sonuçta düşünce daima kendisini tablo içinde sınırlı yani ayrıntıların gerisinde gizlenmiş olarak açığa vuran konu ve temel-amaç ile sınırlanmış bulacaktır. Düşüncenin kaderi, kendini hep sınırlı olarak ifşa eden gerçekliğin ardında daima sınırlanmış bir çaba olarak bulacak olmasıdır. Düşünülebilir olan “konu ve temel-amaç” (ideler), bir şekilde düşünceden kaçan şeyler olarak aynı zamanda düşünülemezliğin sınırları içinde kalacaktır. Düşünce, kendisini bir şekilde kendi mahiyetine yabancı olan düşünülemezliğin sessiz duvarlarına çarpmış olarak bulacaktır.

Kısaca atıfta bulunmaya çalıştığımız Platoncu yaklaşım açısından bakıldığında dinler tarihine özgü düşünme tarzının karşısına çıkan esaslı sorulardan biri böylece ifşa olmaktadır. İster Eliade’ın istediği gibi “dinler”¹, isterse çoğu dinler tarihçisinin tercih ettiği şekliyle “tarih” kelimesine vurgu yapılsın, dinler tarihi “düşünülebilir” kadar “düşünülemez” olanın da düşüncenin kaderini belirlediği bir yolda düşünmeye çalışmaktadır. Bu açıdan o, yağlı boya

¹ Mircea Eliade, *İmgeler Simgeler*, çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara: Gece Yayınları, s. 4

tablo karşısında oyalanmak zorunda hisseden düşüncenin kaderini paylaşmaktadır. Birbirinden bağımsız gibi görünen tarihsel olgular, olaylar ve veriler “kendi başlarına” düşünülebilir şeyler olmadıkları için dinler tarihine özgü düşünce zorunlu olarak tarihsel olaylar, olgular ve veriler arasındaki “ilişkileri” kurgulamak yani hayal gücünde yeniden düşünmek durumundadır.² Ne var ki, bütün bu kurgulamaların bir gerçekliği temsil edebilmesi için düşünce, kurgulama çabasına geçerlik sağlayacak “konu ve temel-amaç”ı tarihsel olaylar, olgular, veriler içinde “görmek” zorundadır.

İşte Platoncu yaklaşımın dikkatimizi çekmeye çalıştığı nokta buradadır: Dinler tarihine özgü düşünce, baktığı tarihsel-dini olgular, olaylar veya inançlar içinde konuyu ve bütün bu tarihsel olaylara ve inançlara temel ve amaç teşkil eden şeyi, yağlı boya tablonun içinde “konu ve temel-amaç”ı gördüğü gibi görmelidir. Böylece Platoncu yaklaşımın bizi nereye götürdüğü anlaşılmaktadır: Düşünce, görülmesi gereken şeyi görmeye başladığı zaman gerçek anlamda düşünmektedir. Aksi halde düşünme mahiyeti gereği görülemez ve düşünülemez irrasyonel şeyler (tarihsel olgular) arasında kendi varlığını ve geçerliğini yitirerek anlamsızlığın (nihilizmin) uçurumuna sürüklenir.³

Bu açıklamalarımız Platoncu yaklaşımı esas alan bir dinler tarihi düşüncesinin karakteristiğini modern dünyada en iyi temsil edenlerden biri olarak gördüğümüz Eliade’ın neden Kant ile başlayan modern tarihselciliğin “tarih içinde” görülmesi gereken şeylerden ziyade “tarihsel olayların kendisi” üzerinde oyalanmaya çalışan tarihsel bilincine⁴ tepki verdiğini anlamamız bakımından işlev gör-

² David Rasmussen, Yapısal Hermenötik ve Felsefe, *Din ve Fenomenoloji* içinde, der. Constantin Tacou, çev. Havva Köser, İstanbul: İz Yayıncılık, s. 39.

³ Eliade, tarihsel olguların kendi başına irrasyonel ve illuzyon olduğu noktasında arkaik dinler kadar Hint din felsefeleri ile de hemfikir görünmektedir. Örnek olarak bkz. Eliade, *İmgeler Simgeler*, ss. 13-15; 46-47; 59.

⁴ Eliade, *The Sacred and the Profane*, trans. W. R. Trask, New York: Harcourt, Brace&World, Inc., s. 112.

mektedir.⁵ Ancak burada Platoncu bakış ile Eliade'ın yaklaşımı arasında amaç, motivasyon, izlenen yol vs. hususlarda beliren bir takım ciddi farklılıklara da dikkat çekilmesi gerekmektedir. Her şeyden önce Eliade, bir Hristiyan olarak, "İbrahimi iman geleneği" yani Eliade'nin deyimiyle "Kadir-i Mutlak Tanrı" inancı içinde olarak Platoncu düşünceye yaklaşmaktadır. Platon, kendi dönemindeki arkaik inançların "konusu ve temel-amaç"ı olarak düşündüğü idelerin ontolojik tecrübesine erişmek için felsefenin çok önce başlattığı "mit yıkımı" sürecine destek verirken; Eliade, mit yıkım faaliyetini kemale erdirmek isteyen modern tarihselci anlayışı durdurmak için Platon'a yaklaşmaktadır.

İlk bakışta çelişkili görünen bu durum, Platon'un mahiyeti gereği irrasyonel olan tarihin gerisinde gizlenen rasyonele (daha doğrusu rasyonelliğin ontolojik kaynağına) ulaşmayı arzu etmesi gibi, Eliade'ın "rasyonellik adına" modern tarihselciliğin irrasyoneli (yani kendi başlarına tarihsel olayları) ön plana çıkarmasına tepki verdiği hatırlandığında anlaşılır hale gelmektedir. Her iki düşünüre göre "Tarih" kendi içinde gerçekleşen olayların anlamını doğrudan bize verebilecek nihai bir zemin değildir. Eliade'a göre, modern tarihselciliğin en büyük sıkıntısı, tarihi "kendi başına" ve "kendisi için" kategorileri içinde ele alması ve ona yeterince farkında olmadan adeta kendi başına işleyen bir kör (otonom)⁶ ya da—daha iyimser bir ifadeyle—azınlık ideolojisi tarafından yönlendirilen bir mekanizma (güç, süreç) olarak yaklaşmasıdır.⁷

Eliade'ı Platoncu yaklaşımı benimsemeye sevk eden hususlardan biri tam da buradadır: Şayet modern tarihselciler gibi tarihi kör ya da azınlık ideolojisine göre yönlendirilen bir irrasyonel güç, süreç ve mekanizma olarak ele aldığımızda tarih terörünü (terror of history) ne açıklayabilir ne de ona karşı koyabiliriz. Modern tarih-

⁵ Mircea Eliade, *The Myth of the Eternal Return or Comos and History*, trans. W. R. Trask, Princeton University Press, ss. 147-159.

⁶ Eliade, *The Sacred and the Profane*, s. 113.

⁷ Mircea Eliade, *The Myth of the Eternal Return*, s. 156.

selciğin sefaleti, tarih içinde gerçekleşen olgu ve olayları, Leibniz’in “monadları” gibi kendi içlerinde kapalı birimler şeklinde kabul ederek, onlara salt varoluşlarına nispetle meşruiyet atfetmesinden kaynaklanır.⁸ Böylece tarihselcilik, tarih içinde sürekli kendisini hissettiren açlık, yoksulluk, savaş, baskı gibi trajik olayları (tarih terörünü) doğrudan veya dolaylı olarak meşru kılmaktadır. Burada tarih terörünü meşru kılacak, yani salt vuku bulduğu için “bu tarihsel olayın vuku bulması gerekliydi” sonucunu bizim çıkarmamıza ön ayak olan bir tarihselci düşünce⁹ kendi meşruiyetini nereden almaktadır?

Eliade’a göre Hegel’de, Marks’ta (veya yakın zamanlarda Fukuyama’da) olduğu üzere eskatolojik bir “tarihin sonu” anlayışı içersinde tarihsel olayları haklılaştırmaya çabalayan tarihselcilik ile her dönemi kendi şartları ve durumları ile sınırlamaya çalışan romantik tarihselcilik arasında gerçekte fark yoktur. Zira her iki tarihselci yaklaşım tarihi “kendi içinde” ve “kendi başına” bir kategori olarak görmeye devam etmektedirler. Bu durumda tarihselci düşüncenin meşruiyetine ilişkin yukarıdaki soru ile tarihin kendi başınalığı sorunu aynı noktada birleşmektedir: Tarihselci düşüncenin sonuçta kendi meşruiyetini yine kendi söyleminden alan bir mitten ibaret olduğu¹⁰ ve tarihi de bu mitsel düşünce (daha doğrusu fantezi) içinde yorumladığı.¹¹

Bu tahlillerimiz neden Eliade’ın modern tarihselci düşünceye, Platon’un kendi döneminde mitsel düşünceye verdiği olumsuz tepkiye benzer bir tepki verdiğini daha iyi görmemizi sağlayabilir. Mitsel düşünceyi ve tarihsel mitlerin meşruiyetini kökten yıkmayı

⁸ Eliade, *The Myth of the Eternal Return*, s. 150.

⁹ Eliade, *The Myth of the Eternal Return*, s. 148.

¹⁰ Eliade, mitlerin, her zaman kendi geçerliğini kendi söylem tarzından aldığını vurgular. Örnek olarak bkz. Eliade, *The Sacred and the Profane*, s. 95.

¹¹ Eliade’nin tarihselciler arasında saydığı marksizmin bir din olarak tarihin sonunu getirmeyi amaçlamasına ilişkin yorumları ilgi çekicidir. Bkz. Eliade, *The Sacred and the Profane*, ss. 206-207.

amaçlayan modern tarihselci söylem kendi meşruiyetini yine “kendi söylem tarzından” almakla modern bir mit oluşturmaktadır.

Öyle anlaşıyor ki, Eliade ontolojik (kutsal) bir kökene dayanan geleneksel mitsel düşünce ile modern tarihselciliğin nihilist (ateist, profan) varoluşçuluğunu yansıtan kendi mitsel düşüncesi arasındaki temel farklılığın aşılmasını mümkün görmemektedir. Bu farklılık gerçekte artık fiilen var olmayan bir “eski” (arkaik, nostaljik) ile fiilen var olan “yeni” (çağdaş, tarihselci) arasında salt entelektüel veya kurgusal bir tarihsel farklılık değildir. Hâlâ bir şekilde mitsel düşüncenin tarihsel etkisi altında profanlaşan¹² ve ontolojik (kutsal) kökenden uzaklaşmak isterken kendini nihilist düşüncenin kucağında bulan modern insanın bilincinde ortaya çıkan bir farklılıktır bu. Bu nedenle modern insan için tarihsel bilinç sorunu aynı zamanda bilincin ve bütüncül varoluşun parçalanmışlığı ve bu parçalanmışlığın bir sonucu olarak ortaya çıkan nihilizm sorunudur.

Bölünmüş tarihsel bilinç sorununun kökleşmesinden sorumlu olduğunu düşündüğü modern tarihselciliğe verdiği olumsuz tepkilere bakarak, Eliade’ın kendisini neden “düşüncenin, kendi bölünmüşlüğünden tarihe değil, tarihin zeminine yani ontolojiye sığınarak kurtulabileceğini” öğütleyen Platonculuk içinde bulunduğunu anlamak kolaylaşmaktadır. Kanaatimizce burada Eliade’ın düşünme tarzı ile Platoncu yaklaşım arasındaki en temel ilişki, yukarıda andığımız, yağlı boya tablo örneğine yeniden baktığımızda daha açık hale gelecektir. Nasıl ki yağlı boya tablosu tarihsel bir olay ve olgunun ötesinde aynı zamanda bir “durum” (situation) ise, benzer şekilde tarihsel olay ve olgular “kendi başlarına” ve “kendileri için” kategorilerinin ötesinde “durum” teşkil ederler. Burada “tarihsel olgu” tabirini, tablonun ontik (somut varlık) düzlemine; “tarihsel olay” tabirini tablonun kendi biricikliği içinde belli bir konuyu ortaya çıkarma haline; “durum” kelimesi ile de olgu ve olaydan bir şe-

kilde ayrılan tablonun “konusu, temeli-amacı” (ontolojik yapısı) için kullandığımızı belirtelim.¹³

Buna göre, her dini-tarihi olay ve olgu, kendisini aşan çok daha genel bir anlam, şema, model (arketip) ve gerçeklik düzeyini kendilerinde ifşa ederek “durum” haline gelirler. Platon ile Eliade’ın iddiası, anladığımız kadarıyla şu şekilde dile getirilebilir: Tarihsel olay ve olguları “durum”a dönüştürerek hiçlikten, yokluktan (profanlaşmaktan) ve anlamsızlıktan (irrasyonellikten) kurtaran ve onları ontolojik açıdan sonsuzca aşan (transcendent) bir gerçeklik düzeyi vardır.¹⁴ Platon’a göre bu gerçeklik düzeyi “ideler”, Eliade’a göre ise “kutsal”dır. Eliade’ın yorumuna göre, arkaik inançlar, mitler içinde dile getirilen kutsalın zaman öncesi tecrübesi sayesinde tarihsel zaman ve mekan içinde gerçekleşen önemli her olay ve olguyu “durum”a (kutsalın tecrübesine, hierofani) dönüştürmüşlerdir. Böylece her bir tarihsel olay ya da olgu, “kendi başına” anlaşıldığında profan (zamansal-mekansal, tarihsel) olarak kalsa da aynı zamanda “durum”a dönüştüğü (kendi başınlık konumunu aştığı) için kutsallaşmaktadır. Burada kutsallık, sadece bir başkalaşmayı, tarihsel zaman ve mekanı aşmayı değil, belki daha temelde ontolojik gerçekliğe katılmayı yani “oluş”tan “varlık”a geçişi ima etmektedir. Hristiyanlık ise Tanrı’nın İsa’nın bedeninde bir durum olarak ifşa olduğunu benimser.

¹³ “Durum” (situation) kavramı ile “Kairos” (uygun an) kavramı arasında çok yakın bir ilişki vardır. Kairos, bir şeyin tam zamanında gerçek anlamıyla ortaya çıkışını ifade eder. Sözgelimi, Hristiyanlıkta İsa’nın şahsında Tanrı’nın tezahür ettiği inancı, tezahürün en uygun zamanda gerçekleştiği inancını kendi içinde barındırır (Bkz. Eliade, *İmgeler Simgeler*, ss. 204-208. Burada felsefi açıdan önem arz eden şey, bir tarihsel olgu veya olayın, kendi uygun zamanını (yani kendine özgü bir zamansallığı) kendi içinde taşımaya devam ederek tarihsel sürecin ötesine gidecek şekilde durum teşkil etmesidir. Sözgelimi, bir yağlıboya tablo içinde açığa çıkan konu, aynı zamanda bu tablo içinde “en uygun anı (Kairos)” kendisinde sergileyerek tabloyu kendine özgü bir zamansallığa erdirtir. Artık kronolojik zaman değişse de, tablo içinde konu en uygun zamanını her an ifşa etmeye devam ederek zaman-üstüleşir yani kendine özgü bir zamansallık kazanır. Bu zamansallık ya da zaman-üstülük sonucu tarihsel olgu, tekrarlanamaz bir tarihsel olaya dönüşür.

¹⁴ Eliade, *The Myth of the Eternal Return*, ss. 159-162.

Böylece Eliade’a göre, tarihsel bilincin bölünmüşlüğüne karşı düşünceyi derleyip toparlayabilecek ve onu kendi ontolojik temeline bağlı tutabilecek yegane çıkış yolu tarihsel olayları “durum” olarak “görebilmektir”. Öyle anlaşıyor ki, bunun gerçekleşebilmesi için sadece şu veya bu din ya da öğretinin esas alınmasından çok insanın arkaik varlık düzeyinde (bilinç altını etkileyen temel varoluşsal tecrübelerde) örtük biçimde bulunan kutsal tecrübesinin farkına varılması gerekir.¹⁵ En profan insanın bile arkaik varlık düzeyinde etkisini göstermekte olan kutsal tecrübesi, tıpkı aşık olan, müzik dinleyen veya matematik problemini çözmekte olan birinin zaman-üstü tecrübesine benzer şekilde tezahür etmekte olduğu için, gerçekte “kendi başına” ve “kendisi için” tarihsel olay ve olgu yoktur. Her tarihsel olay ve olgu aynı zamanda bir durumdur.

Kuşkusuz burada Eliade’ın tarihsel durum olarak ele alınan tarihsel olay ve olguların meşruluğu konusuna nasıl yaklaştığı ayrı bir sorun olarak ele alınmalıdır. Ancak şunu belirtmekle yetinelim: Eliade, “tarihsel durum” tabirinin tek başına “tarih terörünü” anlama ve çözme noktasında yeterli çözüm sağlamadığının bilincindedir. Zira döngüsel veya ezeli tekrar formunda anlaşılan geleneksel zaman anlayışları içinde de tarih terörü kutsallık perspektifinden hareketle meşru kılınmaya çalışılmıştır. Ancak Eliade, geleneksel ve modern zaman ve tarih anlayışlarını karşılaştırdıktan sonra¹⁶ çözümün tek başına bir tarafın lehinde karar vermekle ortaya çıkamayacağını fark etmektedir.¹⁷ Bu durum, onun yazımının başında alıntılıdığımız dinler tarihine yüklediği yeni hümanizmin teşekkülünde rol üstlenme görevini neden çok önemli gördüğünü açıklar. Tarih bilincinin rehabilitesi ve tarih terörünün azalması öncelikle gelenek-

¹⁵ Eliade, *The Sacred and the Profane*, ss. 210-213; *Mitlerin Özellikleri*, çev. Sema Rifat, İstanbul: Simavi Yayınları, ss. 127-129

¹⁶ Eliade’nin farklı kültürlerde ve dinlerde gözlemlediği döngüsel (cyclical) ve doğrusal (linear) tarih anlayışlarının kısa özeti için bkz. Joachim Wach, *The Comparative Study of Religions*, edit. J. M. Kitagawa, New York: Colombia University Press, ss. 86-88.

¹⁷ Eliade, *The Myth of the Eternal Return*, ss. 154-159.

sel ve modern zaman ve tarih bilinçlerinin diyalogu sayesinde mümkün olmaya başlayacaktır. Bu bir bakıma epistemoloji ile onto-lojinin, kutsal ile profanın, bilinç altı ile bilincin, tarih ile tarih üstü-nün tarihsel bilincin sürekliliği temelinde yeniden barışması için çaba gösterilmesi gerektiği anlamına gelmektedir.



The Problem of Historical Consciousness in Mircea Eliade

Citation/©: Tatar, Burhanettin, (2003). The Problem of Historical Consciousness in Mircea Eliade, Milet ve Nihal, 1 (1), 9-19.

Abstract: Mircea Eliade charges the history of religions with taking a significant role for diminishing the "terror of history" (i.e., pressure of history on human beings) and saving human beings from being a mere existence determined simply by his historical condition. He calls this role "New Humanism". He understands with "new humanism", not merely inter-cultural or inter-religious dialogue, but more deeply common human experience of sacred at the level of archaic existence which has been suppressed by history and historical ideologies. From this viewpoint, Eliade takes "historicism" to mean suppression and isolation of human beings within their historical conditions. The real effective historical consciousness, empowered by history of religions, will resist historicism thus understood.

Key Words: Mircea Eliade, history of religions, historicism, new humanism, terror of history
